

István KÁFER

**Pokusy hungaroslovakológie – Biblia u Slovákov,
Ján Hollý, Michal Miloslav Hodža, Milo Urban,
Ladislav Ťažký, Vicent Šikula, Július Balco,
Ladislav Ballek**

1. Zbierka Krajinskej Széchényiho knižnice od jej začiatkov až po polovicu XIX. storočia je jeden z najbohatších prameňov slovenskej národnej vzdelanosti. Je to prirodzeným dôsledkom toho, že na prelome XVIII–XIX. storočia a v prvých desaťročiach XIX. storočia všetky etniká Uhorského kráľovstva začali organizovať svoj spoločenský život v službe vytvorenia národnej identity a to práve v Pešti–Budíne. Miestodržiteľská rada, z Trnavy presídlená univerzita a jej tlačiareň, živá obchodná činnosť zabezpečili vhodnú infraštruktúru najmä nemeckému, maďarskému, srbskému, chorvátskemu, slovenskému a rumunskému verejnemu životu. V dvojmesť pred pomäťarčením bolo prirodzené uhorské vedomie, čo nedokazujú iba miestne mená Pešti a Budína v impresiách základných národotvorných diel všetkých národov Uhorska. Je jasným dôkazom toho celý súveký knižničný materiál.¹ Z hľadiska našej témy je pozoruhodná československá knižnica Jiřího Ribaya² a viaceré vydania Svätého písma v českom jazyku. Od roku 1488 posesorské údaje dokazujú, že sa české biblie užívali v slovenských etnických regió-

¹ BORSA, G. – KÁFER, I.: *Catalogus librorum veterum usque ad annum 1800 in lingua Bohemica et Slovaca impressorum, que in Bibliotheca Nationali Hungariae de Francisco Széchényi nominata asservantur*. Martin–Budapest 1970.

² KÁFER, I.: *Szlovák-szláv bibliák hungaroslovakológiai nézőpontból*. = Magyar Sion. Új Folyam II, (XLIV) 2008, 2, s. 251–256.

noch Uhorska. Rozhodujúce bolo, že v roku 1610 žilinská evanjelická synoda ustanovila za povinný liturgický jazyk Kralickej biblie.

To znamená intenzívne, celokrajinsky, medzietnicky používaný český jazyk v Uhorsku v úlohe literárneho jazyka slovenského etnika.³ Superintendent Daniel Krman, oduševnený propagátor Rákócziho povstania a prešpurský kazateľ, *magnum decus Hungariae*, spolu vydali známy Hallský variant Kralickej biblie.⁴ Matej Bel v predhovore nám jasne dokazuje súvzťažnosti slovensko–česko–maďarského trojuholníka:

„...Jedine náš jazyk český môže s krásou všetkých európskych jazykov nielen závodit', ale ich aj prevýšiť. Nenaostáva ... ani za veliteľskou prísnosťou maďarčiny ... keď husitov Matej Korvín potlačil, mnohí z Čechov, získajúc občianstvo, usadili sa v Uhorsku a jazyk domorodých Slovákov priviedli na takú vyspelosť a uhladenosť, že aj dnes sú v slovenskom národe mnohí, ktorých jazyk ... vyrovnáva sa prirodzenému pôvabu češtiny.” Po Bílej hore „... v Uhorsku nielen vzdelanci, ale ani magnáti a šľachta ... neváhali podporovať pestovanie slovensko–českého jazyka ... ani Szunyogovci, Illésházyovci, Révayovci ... zo vzdelancov Hrabovský, Hodík, Kralinka, Krman, Jakobei ... slávny Pavol Doležal, skalický Slavo–Bohemus ...”⁵ Potom naslaedovali ďalšie vydania českej biblie pre Slovákov. Pre katolíkov tieto biblie boli kacírskce, predsa ich užívali, ba jezuiti uznávali, že pri prekladani Svatováclavskej biblie bohato čerpali z Kralickej. Napriek tomu, že Pázmány vyzval Slovákov, aby užívali obecnú slovenčinu namiesto kacírskcej češtiny, aj jezuitská slovenčina je veľmi blízko k českému jazyku. Je pozoruhodné, že prvý slovenský rukopisný preklad, tzv. Kamaldulská biblia z rokov 1756–1759 obsahuje mnohé uhorské reálie, ba niekedy aj jazykové hungariká. Nielen typické *hajov* a *hintov*, ale aj „uhorské”, veď je tam typicky slovenský *chotár* /határ/ a nie hranica, *chýr* /hir/ ale nie správa, *palica* /pálca/, *kopija* /kopja/, *čipka* /csipke/ atď.⁶

Po týchto „slovenských” bibliách prvý ozajstný preklad kanonika Juraja Palkoviča v bernolákovčine vyšiel iba roku 1829–30, ale nemal väčší vplyv na vývin slovenského jazyka, veď roku 1843 došlo k uzákoneniu spisovnej slovenčiny. Katolícka biblia vychádzala v rokoch 1913–14 a 1926 v preklade Jána Donovala, Starý zákon v preklade Andreja Hlinku, ktorý vykonal preklad v segedínskom žalári.⁷

³ PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava 1983, s. 93.

⁴ Knihopis, s. 1114–1118; BORSA, G. – KÄFER, I.: c. d., č. 131–134.

⁵ Cituje TIBENSKÝ, J.: *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava 1965, s. 69–70.

⁶ Srov. DORULA, J.: *O jazyku Kamaldulskej Biblie a Kamaldulského slovníka*. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská literatúra 15–19. storočia*. Bratislava 2002, s. 9–72.

⁷ Srov. ZLATOŠ, Š.: *Písmo sväté u Bernolákovcov (Juraj Palkovič a jeho slovenský preklad Biblie)*. Trnava 1939.

Pokusy hungaroslovakológie

2. Slovenské národné povedomie sa vytvárala v sústave cirkevných inštitúcií. Je to pravda aj vtedy, ak medzi dejateľmi sa nachádzali aj „svetski“ mecenáři, aristokrati, intelektuáli z občianskej sféry. Podľa všeobecnej praxe mladí, zväčša evanjelickí kňazi-učítelia pracovali ako vychovávateľa u šľachtických rodín, katolícki aristokrati, veľkňazi podporovali vydávanie kníh, sledovali rozvíjajúce sa národné kultúry. Bez veľkolepej mecenatúry ostrihomského kanonika Juraja Palkoviča a arcibiskupa kardinála Alexandra Rudnaya je nepredstaviteľná činnosť Učeného tovarišstva a Bernolákovy publikácie. Podobne je to v účinkovaní prešporského evanjelického osvietenstva, vedecká činnosť československej katedry evanjelického lýcea, profesora Jiřího Palkoviča a Bohuslava Tablica: medzi ich mecenáři sa nachádzajú Porciovcí v zadunajskom Sümeg-Rendeku alebo Prónayovci v Ači.⁸

Uhorské reálie v Hollého dielach sú nezanedbateľné vzhľadom k objektívnemu chápaniu ducha slovenského klasika. Mladý trnavský bohoslovec v diskusií s Jurajom Fándlym slovenský Parnas neumiestnil do Prahy a českých krajov, ale do Trnavy, na Gelértov vrch v budíne Olymp, a Pindos do Tokaja.⁹ V etnogenéze epov jasne vidieť vplyv ideí Timona, Sklenára a Fándlyho o priateľskom prijatí starých Uhrov. Madunická fara a ostrihomska kapitula mali stále korešpondenčné kontakty. Hollý pomáhal Palkovičovi pri prekladaní Biblie, Palkovič zas Hollému nie iba mecenatúrou, ale ako niekdajší jeho profesor a organizátor literárneho života.¹⁰

Po mýtotoornom období nasledovala v Hollého poézii náboženská lutna. Domnieval sa, že svojmu národu môže slúžiť najsamprv dobrým katolíckym spevníkom, čo je takým istým základným prvkom jeho životného diela, ako národná tvorba a prekladateľská činnosť. Roku 1840 sa obrátil na Martina Hamuljaka v Pešti, aby hľadal v dvojmesťi slovenského skladateľa, ktorý by mu hudobne usporiadal jeho kostolné piesne. Hamuljak sprostredkoval, a čoskoro sa hlásil u Hollého z Ostrihomu Martin Eliáš. Informoval Hollého, že sa dozvedel od cirkevného cenzora biskupa Vojtecha Bartakoviča o hudobnej úlohe, čo veľmi rád splnil. Komponoval 56 pôvodných melódií, na ďalšie používal staršie piesne. Hollý vedome siahal po tradíciu Benedikta Szöllösiho, ale napísal pôvodné slovenské texty, aby zmiernil český vplyv.¹¹ Nečudo, veď solúnski bratia sa dostali do sveta slovenských katolíkov z českej jezuitskej poézie v ktorej sa popularizoval národný ráz ako protipól husitsko-protestantskej línie práve česko-slovanskou mytizáciou svätého Cyrila a Metoda.¹² Jasne to vidieť práve v súvislosti s Vojtechom Bartakovičom, ktorý ako jágerský arcibiskup dal vydať *Canticu sacru* pre liturgiu svätej

⁸ Srov. VYVÍJALOVÁ, M.: *Juraj Palkovič (1769–1850)*. Bratislava 1968, s. 61–71.

⁹ Srov. VYVÍJALOVÁ, M.: *Mladý Ján Hollý*. Bratislava 1975, s. 46–51.

¹⁰ Srov. AMBRUŠ, J.: *Ján Hollý očami svojich súčasníkov*. Bratislava 1964.

¹¹ FORDINÁLOVÁ, E.: *Hollého Katolícky spevník*. = Viera a život XII 2003. 2, s. 115–129.

¹² Srov. VILIKOVSKÝ, J.: *Cantus Catholici*. = Bratislava 9. 1935, s. 269–306.

omše, a v slovenskej verzii sa v úvode odvoláva na Cyrila a Metoda a na Slowár Antona Bernoláka. Zostavovatelia, bratia Žaškovskovci zo zemianskeho rodu z Oravy svoje hudobné vzdelanie získali aj na pražskej akadémii hudby.¹³

Podobným praktickým výskumom by sme sa mali venovať tvoreniu neslovenských osobných mien v Hollého eposoch, najmä v diele Sláv. Zápas je už medzi slovenskou a maďarskou mytológiou, medzi pohanskými slovanskými a maďarskými božstvami. Čudskí bohovia majú také mená: Boldok, Bolontoldok, Áz, Benedek Nemvoltok atď.¹⁴

Literárna veda sa málo a okrajovo venuje týmto špecifickým hungaroslovakickým prvkom v tvorbe mnohých slovenských klasikov. Iba jeden príklad: Sládkovičova Svätomartiniáda,¹⁵ kde je Pešť krásnym diadémom v korune Uhorska, vody slovenských riek sú súčasťou obrovských vln Dunaja pod hradbami starého Budína.

3. Plné spektrum hungaroslovakologických prvkov je v eseji Michala Miloslava Hodžu Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo.¹⁶ Územným hungarikom je Levoča, Wertmüllerova tlačiareň, ktorá, pokračujúc v bohatej tradícii XVII. storočia, naďalej pracovala vo všetkých krajinských jazykoch. Je bohato zastúpený najsilnejší stupeň hungarik: maďarský jazyk. Sú to celé vety: Kása nem étel, taliga nem szekér, tót nem ember (s. 12). Je tam aj slovenský ekvivalent: Káša je ňje jedlo, kári sa ňje voz; slovak je ňje človek. Ďalej: Ember vagy! (s. 13) *Coki kuťa*. Syntagmy: tót bátya (s. 38), jó tót (s. 41). Jednotlivé slová: német, király, nádor, nádorispán, viceispán, szolgabíró, szabad (s. 37), Tótmí (s. 14, 41), nelarmujte (s. 17), čakov, husárska (s. 29), kivätujúc (s. 49), kočišskom (s. 90); slovensko-maďarské paralelné slová: garazduvať, čakóš, čakóšov. Súveké formy zemepisných názvov: Ungvárska stolica, do Pešte, do Báčki, norvégski. Ďalšie slová spoločnej praxe, ktoré už teraz treba vysvetľovať pre dnešných čitateľov: balta, banovať, dieta (= snem).

Obsahové hungariká aj pozitívneho, častejšie negatívneho rázu sú napr.: Kebi ňje proroci národa maďarskeho počnúc od Kazincího až po Sécčeniho – čo bi z Maďarov bolo posjal? Añi tolko veru kolko zo Slovákov. (s. 15) Gróf Sécčini pove-dau kďesi, žebi on maďarskemu národu nič inšje nežjadau, len abi z tých

¹³ ZSASSKOVSZKY, F.: *Manuale Musico Liturgicum*. Agriae 1853.; ZSASSKOVSZKY, A. – ZSASSKOVSZKY, F.: *Supplementum Slavicum*. = *Cantica Sacra*. Agriae 1859. Srov. TARJÁN, B.: *Cirkevné a národné prvky v prechodnej fáze uhorského patriotizmu v arcipastierskych listoch Vojtecha Bartakovicsa*. = Služba biskupa v historickom a súčasnom kontexte. Zborník prednášok zo sympózia s medzinárodnou účasťou. 25–26. apríl 2002. Nitra, s. 33–37.

¹⁴ FORDINÁLOVÁ, E.: *Aký si, Ján Holly?* Bratislava 1985, s. 101.

¹⁵ Srov. ŠMATLÁK, S.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava 1988, s. 299: „vymyslený dej“; s. 346: „príležitostný spravodajca“.

¹⁶ Faksimilné vydanie: Bratislava 1970. Doslov Rosenbaum K., poznámky Ambruš, J.

Pokusy hungaroslovakológie

pjatich milliónov jeho, aspoň jeden bou, o ktorom bi sa povedalo: „to je už človek” (s. 20).

Citujem ešte dva príklady celkom vnútorného, národného povedomia, resp. uhorského patriotizmu – bez komentára:

„Añi ñech nás ñezráža to, že v Uhrjeh Slovenská naša národnosť je ñje uznaná. Či chceme, aby nás ñjekdo iní uznau, keď samí sebä ešte ñeuznávame? Uznañja našej národnosťi, je v samích nás: lebo známosť sebä samjeho je abeceda národnosťi. Slovenská národnosť je ñječo tak zvláštneho, že v Uhrjeh ñjeto pre ñu ešte rámu, preto sa ešte añi vistaviť, ani poznať ñedala.” (s. 46)

A na to uhorské: Peñ svoj Slavjanstvo malo „tam, kde je teraz Uhorská krajina v najširšom toho mena smislu. Lebo Sloven ten, ktorí sa za starodávních časov menuvau menom cudzích národov, a síce hñed Panón, Sarmat, hñed Jás, hñed Hun, hñed Avar, hñed Bulhar, hñed Uhor, bez pochibi ñebou inší ako najstarší rodák a tuzemsko Slovenski...” (s. 87)

Podobne sformuloval Daniel Krman r. 1707: Sweropilus král uherský Slowakůw negpravé k křesťanské wjře přivedl.¹⁷

A ďalej: Do spolku národnosťi povolávame Vás Urodzenci, Páñi, Šlacht'ici, Zemanja slovenski! Vi s'te tak Slováci akoli aj mi, a mi sme tak Uhrja akoli aj vi. Vo stolicjach, kde Slováci bívajú, rod'iny Vaše sú od koreña Slovenskje, počínajúc tu od našich Liptovských Bogomirovcov, prestávajúc tam, kde mnohí vo šťastnejšom Maďarstve, žjadnu pamjatku Slovenstva svojho, mimo mena ñezachovali... Illésházyouci, Turzouci ... (s. 73–74)

Hodža upozorňuje, že treba nasledovať príklad maďarských urodzencov, lebo ich vrúcnosť je taká, proti ktorej „Urodzencov českých a doñedávna ešte Illirských odnárodñja stuďenosť je čira ohida”. (s. 75)

4. Letný pohľad z hungaroslovakologického hľadiska na Urbanov román *Živý bič*¹⁸ dokazuje pokračovanie, aktualitu problematiky tiež po prevrate roku 1918. Poučné je pre dnešok Urbanov odkaz humanity používaním mien a priezvisk svojich postáv. Diabol románu sa volá Okolický, negatívne figúry malicherného dedinského života Vorčiak a Kúrňava... Sympatický strážmajster, predstaviteľ štátnej, vojenskej moci však bol Angyal: „...žandársky strážmajster Angyal bol chudorľavý mládenec, odkiaľsi od Budapešti: mal čierne oči, pristríhnuté fúziky a dlhé jemné prsty. V Ráztokách bol už dlhší čas, preto slovensky vedel a rád rozprával. Zvlášť rád sa pochutnával na žartoch ... keď sa ľudia na nich smiali ... vtedy sa plieskal po stehnách, hovoriac svoje príslovené 'Azt a láncos lobogóját'...” (s. 50–51) A „protečné deti boha vojny, vymodlikovaní jedináčkovia, ktorí z vojny robili si príjemný šport: tenký židáčik Grünberg, Lányi, príbuzný veľkostatkára, Pavol Zañ, ľahký invalid ... Slovák odkiaľsi od Zvolena.” (s. 222–223) Denník

¹⁷ NEUBART, Jan: *Nowý kalendář na 1708...* OSzK RMK II 2354a. Faksimile: Esztergom–Piliscsaba 2007.

¹⁸ Bratislava 1963. Sl. spisovateľ

Zelená krv je pravé hungarikum: situácia slovenskej mládeže v uhorskej školskej sústave.¹⁹

Keď sa raz napíše listina mien a priezvisk v slovenskej kultúre, na neposlednom mieste bude slovná hračka učiteľky Kisfalussyovej v Urbanovom deníku. „Statočná učiteľka chcela splniť pokyny zhora, a snažila sa preložiť všetky priezviská: Ludžma–Jeges, Chromek–Sánta, Koňarčík–Csikós, Slameň–Szalmássy, Mlynarčík–Molnár... Pán školský inšpektor mohol myslieť, že je niekde pri Segedíne.” (s. 127) (Je zaujímavá paralela aj s jazykovým pravopisným zákonom dneška o pravidlách prepisovania starých maďarských? uhorských? archaických priezvisk šľachtických rodov.)

5. Veľmi zaujímavým, zložitým a poučným teritóriom hungaroslovakológie je literárna tvorba Ladislava Ťažkého. Jeho diela priam dokumentujú, ako žije a pôsobí v najvzdelanejšej časti slovenskej inteligencie problematika Maďarov v súčasnosti. Historické bájky, polopravdy, vedomosti získané v školách, z tlače – všetko to tragicky pomiešame pseudofudským režimom a ideológiou Československej socialistickej republiky. Slovník maďarských slov slovenskej krásnej literatúry – aspoň od Jána Chalupku až po Ladislava Balleka – značne obohacuje Amenmária, Evanjelium čatára Matúša a výrobný román *Pred potopou*. Nevieť, či existuje na svete literatúra, ktorá by obsahovala toľko jazykových hungarík, ako slovenská. A tie hungariká sa premenia, absorbujú za najvlastnejšie slovaciká.

Autobus z Bartislavy na Gabčíkovo je preplnený. „Smiech a koľko tých rečí o 'gyerekék', 'kukorica', 'szőlő', 'bor', 'disznó'. Z cestujúcich sú tri štvrtiny žien ... len pár chlapov sa vezie ďalej, k veľkej stavbe, kde z oázy sa musí najprv vyrobiť púšť, ktorá bude o pár rokov dnom slovenského mora na Žitnom ostrove...” Gabčíkovo „... Čatár Gabčík ... ktorého vysadili v Čechách aj s tromi druhmi a ktorým z Londýna prikázali dobyť Prahu tým, že ju zbavia ... Reinharda Heydricha...”

A miniatúrne sídlisko začína meniť starý Bős ... Gabčík za onoho času čakal na smrť v Prahe, v chráme Cyrila a Metoda. Pri Gabčíkove našli údajne tisícročný strom. Možno ho usadil kráľ Svätopluk alebo knieža Pribina, že pod ním možno sedel Cyril a Metod. A keby ho boli našli na pravom brehu Dunaja? Arpád by vymenil Svätopluka, Szent István Cyrila a Metoda...

„Jeden z inžinierov Tomáš je Maďar. A ja v románe *Csupa jó katona* (Amenmária) nijako nechválím maďarských horthyovských vojakov na Ukrajine, ba nemilosrdne, skoro necitlivo sa dotýkam aj veľkého Uhorska, čo neznamena nič iné ako veľkého Maďarska, ako mapár zručiam tisícročné hranice ... odkazujem to tisícročné, im sväté, nami prekliate, a tak neviem, či mám Tomášovi naozaj podarovať Amenmáriu, mojich samých dobrých vojakov, *Csupa jó katona*, keď oni sú dobrí aj pre toto zrúcenie hraníc.”²⁰

¹⁹ Bratislava 1970. Tatran.

²⁰ ŤAŽKÝ, L.: *Pred potopou*. Bratislava 1988. Sl. spisovateľ, s. 53., 56., s.133–134.

Pokusy hungaroslovakológie

Toto „im sväté, nami prekliate“ Ladislava Ťažkého koncipuje Ladislav Ballek takto: „...dnešný vzťah Slovákov a Maďarov voči sebe a spoločnej štátnej minulosti ... nie som v tom odborník ... my si musíme spomenúť na svoju mladosť, kým Maďari si môžu pripomenúť svoju európsku mohutnosť ... my sme rozlukou s nimi získali, oni stratili, a tým sa časť ich historiografie dodnes nevie celkom vyrovnat' ... [Maďari] ako národ nezvyčajne vytrvalo držia samých seba a že keď si človek získa Maďara za priateľa, potom ho už má na celý život.“²¹

Hranice u Júliusa Balcu sa objavia v *Cigánskej poviedke*, ktorá je tiež veľmi bohatá oblasť výskumu hungaroslovakológie: ... „Zoltán Györgyi žandársky veliteľ ... vrátil sa do Horného Uhorska, odkiaľ pochádzal ... Cigáni aj naďalej blúdili krížom-krážom ... Vajdov vnuk ... nikdy nezabudol na ten deň na Hortobágy ... monarchia sa rozpadla ... Dobre poznali všetky cesty a poľahky sa dostali cez hranice novovzniknutých štátov ... až sa ... utáborili za slovenskou dedinou, v ktorej mal krčmu Zoltán Györgyi. [Cigán] položil na pult ruky. Te agyongyilkoltad az én bátyámat! – Nem tudok magyarul. – Györgyi pokrútil hlavou. – Nem értek. Čo chcete? Povedzte po slovensky ... Györgyi zle spával ... z ťažkých snov prebudенý chcel zavolať žandárov. Keby tak mohol zavolať tých svojich maďarských!“²²

Bohaté zázemie hungaroslovakológie má aj próza Vincenta Šikulu. Román Matej o poloslepom doručovateľovi medzi štúrovcami Matejovi Hrebendovi. Malá chrestomatia: 80-ročný poloslepy Matej roku 1874 spomína na staré časy. Teraz je už železnica, nadpojí sa na Jesenské a Budapešť. „Jeden zo synov Reussa bol lekárom v Miškovci ... Kam ujsť pred pánom, ak nie do hôr? Z Chustu, od Čaby, od Mukačeva, zo Sedmohradska, z Čiernej Hory, z Haliče?“ Šikula napíše hudbu jazyka a myšlienok, krásne melódie slovensko-maďarských súvzťažností:

„V Ipli lipen'. Pstruh, struna aj rak. Pstruh sa mení na šťuku alebo na kapra. A kameň, nie iba vápenec, ale i krveľ, najprv veselo, no potom sa už len tlčie a obdiera potokom, obdiera i korene a hľadá cestu do Slanej, do Hornádu a potom k starej Tise, kde sa piesok mení na homok...“

Pre naše terminologické možnosti je pozoruhodný Šikulov názov svojej bližšej vlasti: „V Budapešti býval u dôstojného pána Kollára, doniesol mu piesne, v Prešporku poznal najprv kupca Viganda, no neskôr tam natrafil i na svojho krajana Dianišku, aj Štúra spoznal, Hurbana, Francisciho a koľkých iných, každého už pozná. Pán Amerling mu kedysi navrhol, že by si mal kúpiť vozík a chodievať s knihami do Čiech, no zo slovenského Uhorska ťažko sa chodí do Čiech s knihami.“²³

²¹ BALLEK, L.: *Čudný spáč*. Bratislava 1990. Sl. spisovateľ, s. 373.

²² BALCO, J.: *Ležoviská*. Bratislava 1986. Smena, s. 84., 86–87.

²³ ŠIKULA, V.: *Matej*. Bratislava 1983. Tatran, s. 7, 31, 47, 134.

